

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Harebokvarn

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråttugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

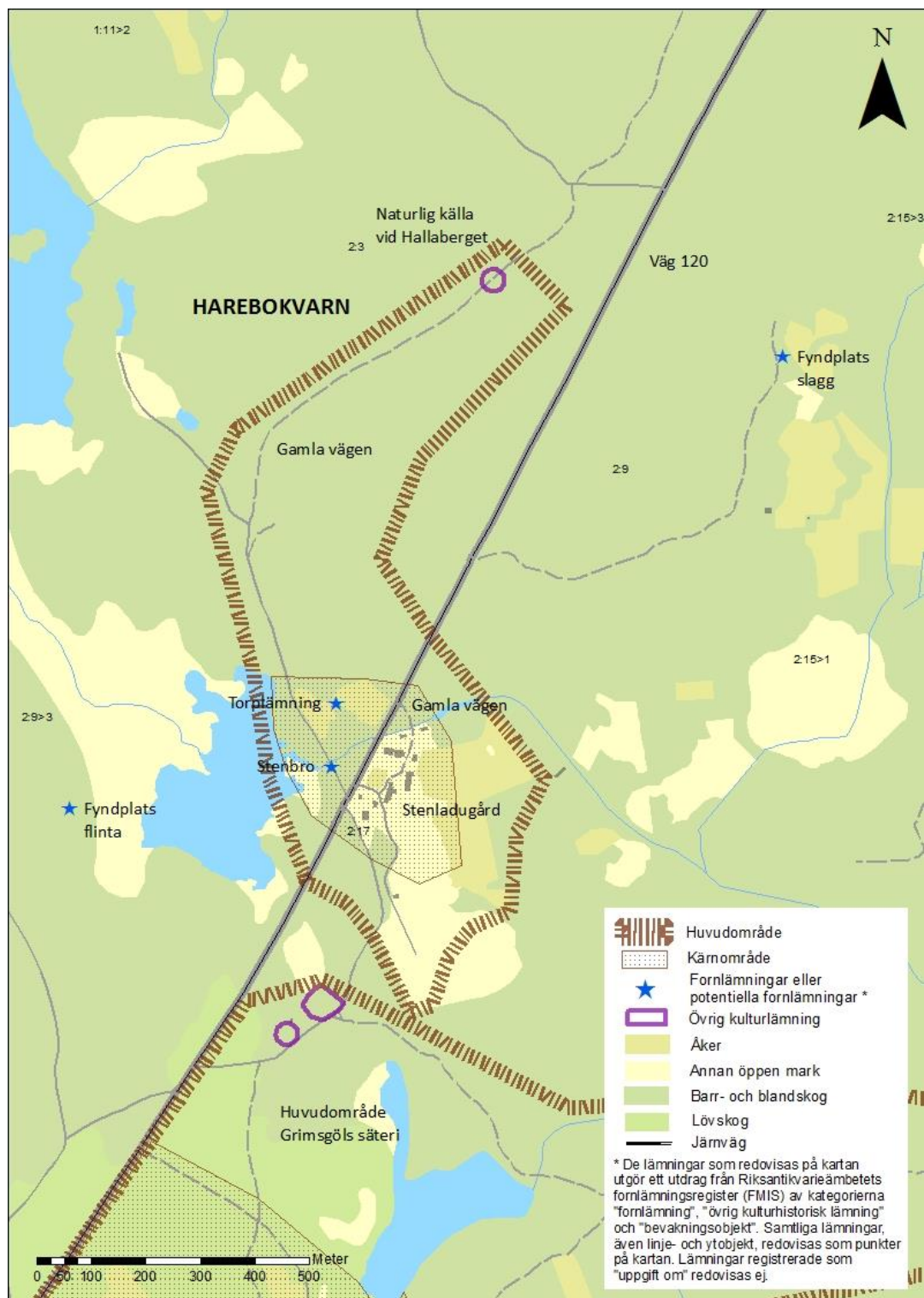
Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

HAREBOKVARN

Klass 3

Skogslandets jordbruk: Gårdar med äldre mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader, stenladugård. Åkrar med stenmurar och odlingsrösen, ängs- och hagmark.

Skogen som resurs: F.d. möbelsnickeri.

Källorna: Naturlig vattenkälla vid Hallaberget.

Sydost om Harebosjön ligger byn Harebokvarn. Det två gårdarna i Harebokvarn har utvecklats från den kvarn som låg på platsen under 1600-talet och som hörde till byn Harebo. Gårdarnas mangårds- och ekonomibyggnader är framförallt uppförda kring sekelskiftet 1900. I området kan den gamla slingrande vägen mellan Långasjö kyrkby och Emmaboda ännu ses tydligt parallellt med dess spikraka efterträdare. Områdets landskapsbild innehåller ålderdomliga strukturer och objekt som stenmurar, odlingsrösen, stenvalvsbro och torplämningar.

Huvudområdet är beläget i anslutning till sjön Harebosjöns östra sida, utmed väg 120 mellan mellan Långasjö kyrkby och Emmaboda. Byn består idag av två intilliggande gårdar och en friliggande villa. Harebokvarn har historiskt haft en tydlig koppling till Harebo by, som ligger omkring 1,5 km västerut. Vid ån som söderifrån utmynnar i Harebosjön anlades under 1550-talet¹ en liten kvarn hörande till Södra Harebo. Kvarnen är sedan lång tid² ödelagd och det är oklart var den låg. I Harebokvarn bedrev även Harebobönderna ålfiske under 1800-talet som var samfällt av byn.

Landskapet kring Harebokvarn är relativt flackt. Åkermarken ligger koncentrerad framförallt öster och söder om bebyggelsen och har i stort samma utbredning som i början av 1800-talet. Odlingslandskapet bryts upp av åkerrenar, röjningsrösen och stenmurar samt mindre bestånd av lövskog. Delar av ängs- och hagmarken är idag igenväxt. Harebosjön i områdets västra del har varit viktig till fiske för bönderna i Harebo och Harebokvarn. Ålfisket och övrigt fiske i sjöarna nyttjades samfällt av alla markägarna, vardera efter hemmanstal. I början av 1900-talet utfördes två sjösänkningar av Harebosjön, vilket gjorde tidigare våta marker mer odlingsbara. I huvudområdets södra del breder en sammanhängande bokskog om ca 20 ha ut sig och ger prägel åt området.

Huvudområdets grusade byvägar har till övervägande del samma sträckning som under tidigt 1800-tal. Landsvägen mellan Emmaboda och Långasjö anlades under 1930-talet och skär igenom landskapet, över torrlagd sjöbotten och utmed Salebodaåsen³ vid Harebosjöns östra strand. Idag passerar väg 120 från 1930-talet mellan Långasjö och Emmaboda tätt förbi Harebokvarn. Den gamla vägen, som slingrade sig över gårdsplanen och tätt intill bebyggelsen, kan ännu anas. Den

¹ Kvarnen omnämns i en jordebok år 1557 då den blivit skattelagd, men den kan ha anlagts tidigare än så.

² Kvarnen noterades år 1686 vara "alldeles öde", för att i senare tid återupptas men slutligen definitivt ödeläggas.

³ Längs med åsen finns rikligt med grustag. Härifrån hämtades rikligt med grus till traktens vägbyggen från 1930-talet med kulmen på 1960-talet.

slingrande lilla grusvägen och dess nyare spikraka parallell, ger en slående bild av vägstandardens utveckling. Vid Harebosjöns utlopp finns en valvbro av sten, byggd i samband med att en första uträtning gjordes av vägen i början av 1900-talet (Raä Långasjö 114:1). Den gamla vägen passerar norrut två torpplatser, torpet Harebokvarn⁴ där det intill två ännu brukade åkrar finns grunder efter bostadshus, ladugård och källare (Raä Långasjö 115:1) samt torpet Hareberg⁵. Längs vägen transporterade under tidigt 1900-tal mycket ved till glasverket i Emmaboda och vid krönet av Hallaberget finns intill vägen en källa där man kunde stanna och vattna hästarna.⁶ Utmed vägen finns flera äldre grustäckter.

Kärnområde Harebokvarn

Kärnområdet omfattar bybebyggelsen och dess närmsta omgivning. Harebokvarn består idag av två gårdar, vilka idag har samma ägare och är sammanslagna till en fastighet, samt en avstyckad tomt bebyggd med en modern villa (1980-tal). De två gårdarna ligger kvar på som läge som de hade under 1820-talet, då kvarnplanen enskiftades. Mangårdsbyggnaderna (1890-1910-tal) ligger på en höjd i det i övrigt relativt flacka landskapet, med gavlarna tätt intill varandra, på samma plats som två tidigare mangårdsbyggnader. Norr om mangårdsbyggnaderna ligger två uthus/brygghus, där det i den ena tillverkades betongpannor under 1940-talet.⁷

Trädgårdstomterna omges av spjälstaket med huggna stenstolpar och avskiljer, likt den götiska gårdstypen, tydligt mangårdsdelen med fägårdsdelen. Mot söder ligger de två ladugårdarna parallellt med varandra, varav den västra är uppförda av sten (ca 1900). Intill den östra mangårdsbyggnaden ligger ett mindre hus (ca 1900) uppfört som möbelsnickarverkstad⁸ och senare använd som bostad.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Traditionell utformning av bebyggelsen och dess struktur. Mangårdsbyggnadernas placering med gavlar tätt intill varandra. Äldre ekonomibyggnader, brygghus och ladugårdar. Spjälstaket runt trädgårdarna.
- Äldre vägdragningar i huvudområdet och stenbro (gamla landsvägen förbi Harebokvarn med stenbro).

⁴ Torpet Harebokvarn var bebott fram till 1950-talet och revs strax därefter. Den man som senast bebodde torpet hjälpte till i grannbyarna, bl.a. med slakt.

⁵ Torpet Hareberg kallades även "Nils-Petters" efter den man som senast bodde där. Nils-Petter var motocrossåkaren Eric Ericssons, även känd som "Långasjö-Eriksson", farfar. Huset revs omkring 1950-talet. Området fungerade som grustäckt under 1950-talet och grunden efter huset är bortgrävd.

⁶ Genom senare breddning av vägen har det ursprungliga källflödet hamnat i vägdiket.

⁷ Betongpannetillverkningen skedde i liten omfattning av nuvarande ägares farfar Albert Johansson. Betongpannorna gjöts i träformar. En gjutform finns bevarad.

⁸ Möbeltillverkningen utfördes av nuvarande ägares farfar Albert Johansson och dennes bror Emil Johansson. Möblerna försålles bl.a. genom lanthandeln i Norra Harebo. Några av de möbler som bröderna tillverkade finns kvar i mangårdsbyggnaden.

- De kulturpräglade öppna markerna intill bebyggelsen med lövträdsbestånd, odlingsrösen och stenmurar.
- Bokskogen.
- Naturlig vattenkälla vid Hallaberget.

Befintligt skydd

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefullt bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör

bevaras, så tillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.

- Inom kärnområdena bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en antikvarisk förundersökning. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Referenser

Elgqvist, Eric, 1938, *Långasjö. Försök till en sockenbeskrivning*. Långasjö sockens fornminnes och hembygdsförening.

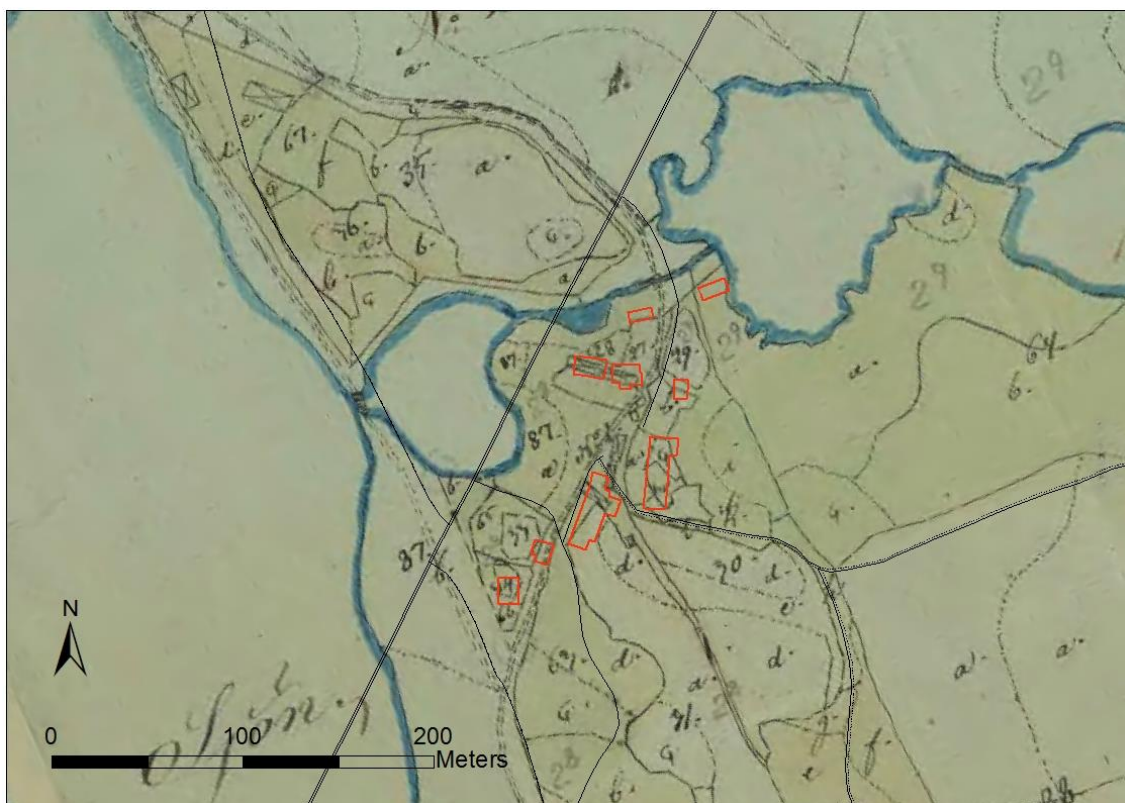
Kulturminnesvårdsprogram för Emmaboda kommun, 1984.

Vejde, P G, 1978, *Gård och By i Långasjö Socken*. Långasjö Hembygdsförening.

Lantmäteriets historiska kartor.

Riksantikvarieämbetets Fornsök.

Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Utsnitt från 1820 års karta över Harebokvarn där dagens byggnader är inritade i rött och dagens vägar i svart.

Harebokvarn består av två gårdar och en villatomt. Mangårdsbyggnaderna från början av 1900-talet ligger med gavlarna tätt intill varandra på en höjd.

F.d. möbelsnickeri/bostadshus, Harebo 2:9.

Ett av de två uthusen/bryggghuens.

Den gamla vägen passerade över gårdsplanen och vidare förbi mangårdsbyggnaderna. I byggnaden till höger fanns under 1940-talet tillverkning av betongpannor.

Ekonomibyggnaderna ligger söder om mangårdsbyggnaderna.

Den västra ladugården i Harebokvarn är byggd av sten.

Stenbro från början av 1900-talet vid den gamla landsvägen som passerar Harebokvarn.

